

Homokból aranyat

Szilágyi Zsolt: Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látászögek metszetében. Kecskeméti Örökség Könyvek 2. Kecskemét Írott Örökségéért Alapítvány, Kecskemét, 2012. 188 oldal

Szilágyi Zsolt könyvéből megtudhatja az olvasó, hogy – minden alkímista mesterkedést mellőzve – miként lehet a homokból aranyat csinálni. Kecskemét várostörténeti és arculati fejlődésének bemutatásakor a történeti földrajzi mellett társadalomtörténeti megközelítéssel a szerző igazi nehéztűzértséget vet be: leginkább a kvantifikációs megközelítést kedvelők örömeire. A város történeti fejlődésének mintegy hat évszázadát átfogó vizsgálat a természetföldrajzi komponensre fókuszál; ezzel magyarázza és szemlélteti a települést a térben, ahol ez utóbbi szervező ereje megmutatkozik.

Szilágyi Zsolt a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Modern Magyar Történeti Tanszékének adjunktusa, kutatási területe – a 20. századi magyar gazdaság- és társadalomtörténet mellett – a történeti földrajz. A könyv, amely a szerző doktori disszertációjának történeti földrajzi részén alapul, hazai viszonylatban is több évtizedes előzményekre alapoz: a természetföldrajzi és ezen belül a klimatikus megközelítésben mozgatóerőként ható úgynevezett kis jégkorszak (14–19. század) hatásának értékelésére elsőként Szekfű Gyula vállalkozott a *Magyar történetben*, amiért szigorú földrajzos kritikát kapott.¹ Szilágyi Zsolt a Bácskai Vera, illetve Beluszky Pál – Győri Róbert szerzőpáros alkotta városfejlődési modelleket alkalmazva az éghajlatváltozás kontextusán keresztül mutatja be Kecskemét

várostörténeti fejlődését.² A szerző támaszkodik a korábbi eredményekre, így a fentiekben túl – többek között – Erdei Ferenc, Mendöl Tibor és Timár Lajos munkáira is.

Az előszó és az összegzés által közrefogott főszöveg két részből, a Kecskemét városfejlődését bemutató és a város arcait megvizsgáló fejezetekből áll. A kötetet a felhasznált forrásokon és irodalmon túl egy szintén több komponensű függelék zárja. A szerző előszavában hangsúlyozza a kulturális fordulatnak a történet- és földrajztudományra gyakorolt hatását, amelynek eredményeként nagyobb hangsúly kerül a látképek, fényképek vizsgálatára, a kommunikáció változásainak következményeire és a térinformatikai eljárásokban rejlő lehetőségekre – és könyvében maga is ezt az irányvonalat követi.

A térképekkel, diagramokkal, táblázatokkal és fényképekkel így gazdagon illusztrált kötet első fejezete (*Kecskeméti városfejlődés*, 14–49. old.) elsősorban azt az európai, szorosabban véve Kárpát-medencei térszerkezeti alapmodellt mutatja be, amelyben Kecskemétet mind horizontálisan, mind vertikálisan elhelyezhetjük: azt a Vácot, illetve Pestet Szegeddel összekötő kereskedelmi folyosót, amely dinamikus forgalmat biztosítva megteremtette a Káliz út középpontjában fekvő Kecskemét számára a fejlődés és a stabilizálódás lehetőségét. A városfejlődést Szilágyi Zsolt három lépcsőfokon szemlélteti, mintegy történeti korokra hangszerelve az egyes szakaszokat. Az első lépcsőfok egy 14–15. századra kiterjedő áttekintés: a források hiánya a szakértőt is óvatos fogalmazásra készíti, így a feltételes módok közül a kereskedelmi folyosón zajló jelentős forgalom, a szerencsés elhelyezke-

¹ Szekfű Gyula: *A magyar táj színeváltozása*. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 3. kötet. Budapest: Királyi Magyar Nyomda, 1939. 397., 401.

² Bácskai Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2002.; Beluszky Pál – Győri Róbert: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Budapest–Pécs, 2005.

dés generálta városfejlődés, valamint a szintén számottevő helyi állattenyésztés – mint fő gazdasági profil – állapítható meg bizonyíthatóan. A főtengellyé fejlődő Pest–Szeged vonal mellett kisebb hangsúly esik a nyugat–keleti irányra, amit magyarázhat a források hiánya vagy a lehetséges kereskedelmi tengelyek szakirodalmi feltáratlansága is. A szöveg dinamizmusát biztosítja a kisértékorszak okozta klímaváltozás hatásainak elemzése. A második lépcsőfokként definiált 16–17. század politikai és gazdasági szerkezetváltása alapvetően kihatott Kecskemét fejlődésére. Szilágyi Zsolt módszeresen végigvezeti olvasóját azon a folyamaton, melynek eredményeként az ércek és nemesfémek helyett az élőállat forgalmazása kapott prioritást, és amely a nagytestű állattartásra kiválóan alkalmas Alföld településeinek biztosított helyzeti előnyt. A szerző a gazdasági fejlődéssel parallel – mint a városiasodás egyik fokmérőjét – a település népességének létszámbeli gyarapodását is nyomon követi. A 17. században bekövetkező, még erőteljesebb lehűlés „akár száz kilométerekkel tolta egyre délebbre s délebbre a gabona és a szőlő termesztetőségének legészakibb határát. Az utóbbi a 16–17. század fordulójára már biztosan a Kárpát-medence területén húzódott, ami jellemzően felértékelte a szőlőművelés, így a bortermelés jelentőségét” (26. old.), s a marhatartás mellett szőlőművelésből gyarapodó Kecskemét esetében ez további gazdasági előnyt jelentett. A 17. század végi, illetve 18. század eleji háborús viszonyok – kiegészülve a rác pusztítással és a pestissel – már megtörték a település dinamikus fejlődését. A helyzetet a század utolsó harmadában pusztító két tűzvész mellett az is súlyosbította, hogy az alább szálló talajvíz és a 18. század második felében szárazabbá váló klíma miatt a „homokfelszín mozgásba lendült”. (30. old.) Ugyanakkor a 18. századi relatív hanyatlás előrevetítette Kecskemét településhálózatban betöltött centrális funkciójának átalakulását: a város a kiépülő és egyre jelentősebbé váló tanyavilággal a

19. századra megerősödő gazdasági kapcsolatot teremtett. Szilágyi Zsolt innen lép át a városfejlődés harmadik lépcsőfokára: a 19. századot felölelő szakasz ugyanis a szőlő- és gyümölcsstermelés kiteljesedésével s az amúgy országosan is kedvezően ható vasúthálózat kiépülésével ismét lendületet adott a városfejlődésnek, amelyet olyan szerencsés tényezők is kiegészítettek, mint az, hogy itt a helyi mikroklima és a homokfelszín tulajdonságának köszönhetően izes s így jól értékesíthető gyümölcsök termettek. „A korábban tengernyi gondot okozó homok, egyik pillanatról a másikra, helyi szóhasználatával élve, arannyá változott.” (36. old.) A 19. századi hosszabb és rövidebb gabonakonjunktúra idején Kecskemét gazdasága prosperált, amit a városarculatot máig meghatározó építkezések mellett a távíró, majd a telefon korai megjelenése is igazol. A polgári intézményrendszer kiépülése és a város közigazgatási szerepkörének kialakulása mellett azonban a szerző rámutat a város gazdasági szerkezetének fonákjára is, annak egyoldalúságára, túlzottan domináns agrárjellegére.

A főszöveg második része a város nyolc elkülöníthető, de mégis együtttható, együttesen érvényesülő vonását, arcát mutatja meg. A város homokváros: a csapadékhiány hatása a kibontakozó 1929-es válságra, a napsütéses órák száma és a tenyészidőszak hőmérsékleti összege nemcsak amiatt fontos, mert ezek magyarázó faktorai a városi gazdálkodás alakulásának, hanem azért is, mert a szerzői tájékozódás sokoldalúságát is igazolják. Szilágyi Zsolt okfejtésének végén arra a megállapításra jut, hogy ennél „a városnál tehát erősebb a földrajzi preformációk hatása, jellegadóbb a földrajzi környezet gazdasági, társadalmi és mentális tükröződése, mint más nagy alföldi mezővárosoknál.” (63. old.) A város emellett tanyás város, a maga számottevő tanyasi lakosságával. A szerző elkülöníti a centrum és a perifériális tanyazóna között húzódó úgynevezett félperiférikus tanyazónát, s szervezetségük, működésük elemzésével árnyalja

a tanyákról alkotott ismereteinket. Ugyanakkor sajnálatos, hogy elmaradt a Bárth János által korábban megalkotott szisztémára történő utalás, az azzal való összehasonlítás.³ A *Barackváros* című alfejezetben (75–83. old.) a szerző az I. világháború utáni kriminalisztikai állapotokat ismerteti, illetve azt, hogy a gazdasági értelemben versenytárs Szabadka elcsatolásával miként esett ki a bácskai táj második legnagyobb városa, s jelentette ez Kecskemét szerepének megerősödését. Szilágyi külön alfejezetben tárgyalja a kecskeméti piac gazdasági és társadalmi szerepét, ismertségét (*Piacváros*, 83–95. old.), a *Gyermekvárosban* (95–110. old.) mintegy leíró statisztikai fejezetként elemzi a népességszám alakulását, a születések és halálozások, ebből következően a természetes szaporodás számát – a fennmaradt tisztí főorvosi jelentéseknek köszönhetően – havi bontásban, vagy egyebek mellett még a kormegoszlást is. Bemutatja a Kecskeméti Anya- és Csecsemővédő Intézet sikertörténetét, továbbá a tanyák és a belterületi lakosság korszerkezeti jellemzőit is. A *Parasztváros?* című alfejezetben (110–123. old.) a város agrártársadalmát Timár Lajos felosztása (185–187. old.)⁴ szerint klasszifikáló szerző arra a megállapításra jut, hogy az Alföld többi törvényhatósági jogú városához viszonyítva Kecskemét erősebben őrzi agrárjellegét. Ha nem úgy tudnám, hogy kétszülőben van a Kecskemét társadalomtörténetét bemutatni kívánó, következő kötet, megjegyezném, hogy ez a rész nemcsak túlzottan sűrű, de a téma mélységét illetően rövid is: így viszont érdeklődve várom a folytatást. Az *Adósvárosban* (124–140. old.) a szerző – az 1944-ben elpusztult adóstatistikák és hagyatéki leltárak hiányában – kellő gazdaságtörténelmi leleménnyel al-

kalmazza a zálogházi iratokat, a védett birtokokok számát és adósságterheit rögzítő iratokat és – a Timár Lajos kutatásaiból is ismerős⁵ – hitelinformációs jelentéseket, s ezek segítségével vizsgálja a foglalkozásszerkezeti arányt, a vagyonszerkezet megoszlását, az eladósodottságot és a hitelképességet.

A könyv külön alfejezetben vizsgálja a város társadalmi szerkezeti nyitottságát (*Nyitott város*, 140–147. old.), amelyet a gyors ütemben gyarapodó népességen belül a zsidók arányának, elhelyezkedésének vizsgálatával kíván ismertetni. Az elhatárolásnál szerencsés lett volna definíció megfogalmazása annak kapcsán, hogy mi alapján beszél a szerző és beszélnek a forrásai zsidókról. Ezt különösen indokolná az is, hogy az itt alapul vett Balásfalvi Kiss Barnabás jegyezte *Kecskemét múltja és jelene* című munka megjelenési ideje által determináltan strukturálta a város társadalmát (a tanulmányt 1939-ben publikálták). Emellett a disszimilációs index alkalmazásával kalkulált városon belüli elkülönülési arányok ismertetését sem szerencsés olyan félreérthető magyarázattal terhelni, mint hogy „a fővárosi izraeliták 30–34 százalékát kellett volna szétköltöztetni ahhoz, hogy a zsidók és nem zsidók megoszlása azonos legyen a város kerületein belül”. (141. old.) Megítélésem szerint Szilágyi Zsolt biztosan és kimerítően használja fel forrásait, mégis ugyanítt, a városon belüli megoszlás, elkülönülés és mobilitás vizsgálatánál érdemes a kataszteri iratanyagot is felhasználni, ami szerencsés esetben több időmetszetből ad lehetőséget a város nyitottságának vizsgálatára. Ugyanakkor a földtulajdonlással kapcsolatos okfejtés, amely szerint „a földbirtok, noha nem annyira vagyoneképző, mint inkább presztízst nyújtó” (147. old.) volt, a fentiek

³ Bárth János: *Tanyák a változó időben*. Forrás, 32. évf. (2000) 11. sz. 5–10.

⁴ A rétegződés szintjei: agrárproletárok, félproletárok, kisparasztok, középparasztok, gazdagparasztok, középbirtokosok és „nagybirtokok”.

⁵ Timár Lajos: *A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései és a városi gazdasági elit a két világháború közötti Magyarországon*. Aetas, 7. évf. (1992) 4. sz. 73–82.

alapján további kibontásra érdemes megállapítás.

A kötet összegzésében Szilágyi összefoglalja a kötet főbb megállapításait, melyek eredményeként a város földrajzi adottságai és a helyi mentalitás több ponton kimutatható szoros összefüggésére mutat rá. (152. old.) A bibliográfiai részt követő függelékben Kecskemét 1920–1939/40 közötti időjárásai és demográfiai adatait, az egyik interjú rövidített, szerkesztett változatát és az agrártársadalom klasszifikációjára vonatkozó főbb és magyarázó adatokat ismerhetjük meg. A könyv a társadalomtörténeti résszel

kiegészülve és olyan sokszínű, jól használható források kiaknázásával, amelyeket például a népszámlálások, az anyakönyvek vagy az említett kataszteri iratok is jelentenek, idővel olyan klasszikus munkává emelkedhet, mint amilyenek Tóth Zoltán Szekszárd, vagy opponense, Kövér György Tiszaeszlár társadalmát bemutató kötetei.⁶ Ismerve a szerző felkészültségét és alaposágát, rajta ez nem fog múlni...

KOLOH GÁBOR

⁶ Tóth Zoltán: *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Budapest, 1989.; Kövér György: *A tiszaezlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek. Budapest, 2011.